

Kirjanduslikud digikeskkonnad keeleressursside baasina. Mõjukriitika juhtumiuuring päringusüsteemis KORP¹

Marin Laak

Teesid: Eesti Kirjandusmuuseum on olnud teerajajaid digihumanitaaria valdkonnas juba 1990. aastest, alates arvutikultuuri laiemast levikust. Väärtuslike andmekogude haldamisel on olnud missooniks nende kättesaadavaks tegemine avalikkusele. Kultuuripärand avati laiemale kasutajale kahes suunas: sisupõhised otsitavad andmebaasid ning suhtepõhised andmekeskonnad. Siinse artikli eesmärgiks on näidata arvutusliku kirjandusteaduse tänapäevaseid võimalusi ja nendega seotud kirjanduslike keeleressursside loomist koostöös korpuslingvistidega. Artiklis analüüsin kultuuripärandi sisukeskkondade ja andmekogude kasutusvõimalusi masinloetava keeleressursina. Esimeste selliste katsetena on valminud kirjavahetuse ja kriitika märgendatud keelekorpused päringusüsteemis KORP. Käesolev uurimus toob on 20. sajandi alguse mõjukriitika probleemi näitel välja kirjanduslike keelekorpusete potentsiaali kultuuripärandi uurimisel.

DOI: 10.7592/methis.v21i26.16916

Võtmesõnad: digitaalne kultuuripärand, sisu-põhiseed andmebaasid, keeleressursid, päringusüsteem KORP, kirjanduskriitika, Noor-Eesti, Gustav Suits

Sissejuhatuseks

Tänapäevased võimalused digihumanitaaria töövahendite kasutamisel on viinud vajaduseni otsida võimalusi ka digitaalse kultuuripärandi andmete (ingl k *data*) kasutamiseks arvutusliku kirjandusteaduse (ingl k *computational literary studies*) vaatepunktist. Mistahes arvutuslike tööriistade (nt R, Phyton, Stylo, Gephy, MALLETT) rakendamiseks on eesti kirjandusliku kultuuripärandi valdkonnas juba olemas aastakümnete vältel loodud masinloetavate, s.t arvutisse sisestatud tekstide arvestatav hulk. Lähiaastatel on oodata selle hüppelist suurenemist: riikliku projekti „Kultuuripärandi digiteerimine 2018–2023” (vt Kultuuripärand 2018) tulemusel saab avaandmetena² kättesaadavaks kogu eestikeelne ilukirjandus kuni aastani 1940. Kuivõrd selline kirjanduslike „suurandmete” (ingl k *big data*) analüüs arvutuslike meetoditega võiks muuta seniseid arusaamu kirjandusest ja isegi kultuuriloost, näitab Peeter Tinitša

---

1 Artikli valmimist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi projekt „Suhtepõhisus elulookirjutuses ja kirjanduskultuuris” (EKM 8-2/20/1) ja Euroopa Liidu Regionaalarengu Fondi kaudu Eesti-uuringute Tippkeskus (TK145).

2 Avaandmete all mõistetakse veebi kaudu vabalt kasutamiseks antud ja masinloetavas formaadis nn toorandmeid, millel puuduvad autoriõiguste ja patendikaitse ning kasutus- ja levitamispõrangud, vt <https://opendata.riik.ee/kkk/>.

uuring eesti ajalehtedest, mis tõi visuaalselt välja ladina, saksa, vene ja eesti keele dünaamika 19. sajandil (Tinits 2019).³ Huvi tõusu kirjanduslike korpuste analüüsi vastu on märgata eriti nooremate kirjandusteadlaste seas, nt on digihumanitaaria kauglugemise (ingl k *distant reading*) meetodit kasutades valminud originaalne uuring „avatud tsitaatide“ kasutamisest eesti 20.–21. sajandi proosakirjandusest (vt Meriste 2020). Siinses artiklis uuritakse, millised võimalusi arvutusliku kirjandusteaduse uute tööriistade ja meetodite rakendamiseks võiksid pakkuda kirjanduslikud digikeskkonnad ja tekstikorpused, millesse kirjandusteadlased on panustanud varasematel aastatel. Püüan välja tuua, milline on sisupõhiste kultuuripärandi projektide kasutus ja potentsiaal keeleressursina ning millised võimalused veel avanevad masinloetavate tekstide olemasolul. Artikli esimeses osas annan ülevaate kirjanduslike sisukeskkondade kui infosüsteemide loomisest ja teises osas sisukeskkondade alusel loodud keeleressurssidest. Kolmas artikli osa on eesti 1920. aastate mõjukriitika juhtumiuuring, mis näitlikustab kirjanduslike keeleressursside kasutamisevõimalusi päringusüsteemi KORP abil. Noor-Eesti perioodil alanud kirjanduslike mõjude temaatika on kirjandusliku mõtte arengu ning tänapäevase võrdleva kirjandusteaduse vaatepunktist siiani mõtestamata.

Eesti Kirjandusmuuseumi kirjandusressursid

Digihumanitaaria avaramas tähenduses hõlmab ka digitaalset kultuuriloomet, selle mõjude analüüsi ning kultuuripärandi sisupõhiste projektide loomist (Schriebmann, Siemens ja Unsworth 2016, xii–xviii) ning just viimase suuna pioneerideks võib pidada eksperimentaalsete sisupõhiste keskkondade loomist projektides „ERNI“ ja „Kreutzwaldi sajand“ Eesti Kirjandusmuuseumis, millega alustasime juba 1990. aastate lõpul. Mõlema projektiga kaasnes autentsete kirjanduslike arhiivi- ja trükiallikate, sealhulgas kirjanduskriitika viimine masinloetavale kujule ning kasutajasõbralik sisu ülesehituse arhitektuur, mis tugines ühel või teisel viisil teostatuna semantilistele, formaalsetele või mitteformaalsetele seostele digitaalsete andemete või objektide vahel. Mõlemat projekti on juba analüüsitud mitmest, näiteks digipöörde ja kasutaja (Laak 2013, 94–99) ning kirjanduse ja tehnoloogia aspektist (Laak ja Viires 2019, 138–141). Siinses artiklis peatun nende sisukeskkondade arhitektuuril veelkord, eelkõige nende loomiseks kulunud töö ajalise (ja rahalise) ressursi mahukuse tõttu ning rõhutades selliste projektide seotust teadusliku uurimistööga (vt Laak 2006).

---

3 Eesti ajalehtede andmebaas DEA/DIGAR on moodustunud Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Rahvusraamatukogu koostöös aastakümneid kestnud mikrofilmitud ja digiteeritud perioodika kogu alusel, vt <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea>.

Digitaalsete kirjanduskeskkondade mudelite konstrueerimise aluseks on olnud idee kirjandusloo mittelineaarsest narratiivist ja andmete võrgustikust. Kujutlus sellistest mudelitest vastas arvutite ja interneti ülemaailmsele levikule 2000. aastatel, mis muutis pöördumatult inimtsivilisatsiooni ajalugu, nagu on kirjutanud essee raamatute tulevikust Umberto Eco:

Kuid masina väljund pole enam lineaarne: see on semiootilise ilutulestiku plahvatus. See mudel pole niivõrd sirgjoon kui tõeline galaktika, kus kõik saavad luua ootamatuid seoseid erinevate tähtede vahel, et moodustada uusi taevapilte igas uues navigeerimispunkti. (Eco 2003, [3])

See oli totaalne pööre ka iga üksiku inimese kui internetikasutaja jaoks. Kui näiteks 2000. aastate alul rääkis ka Eco veel „võimalustest“, siis nagu on näidanud Tartu Ülikooli meediasotsioloogide pikaajalised uuringud (vt Kõuts jt 2017), on nendest praeguseks kujunenud vääramatud kasutajaharjumused ja -ootused – arvestada tuleks neid ka tänapäevaste kultuuripärandi representatsioonikeskkondade loomisel mäluasutustes.

Digitaalse pöördega läksid 1990. ja 2000. aastatel kiiresti kaasa ka kirjanduse ja kultuuriuurijad. Digitaalse keskkonna jaoks püüti luua uusi kirjandus- ja kultuuriloo representatsiooni mudeleid paljudes kirjandusuurimise keskustes üle maailma. Sellise tegevuse suureks eeskujuks oli Ameerika kirjandusloolane George P. Landow, selle ala pioneeri maailmas, kelle ideedest 1990. aastatel kasvasid välja kolm mastaapset projekti: „The Postcolonial and Postimperial Web“⁴, „The Victorian Web“⁵ ja „The Women Writers Project“⁶. Tegem on multidistsiplinaarsete ning selgepiirilise fookustega ehk sisupõhiste (ingl k *content-based*) andmekeskondadega, mille sisearhitektuur toetab peamiselt hüpertekstuaalsetele seostele. Kõik need kolm sisupõhist andmekeskonda koondavad nii autentseid ilukirjanduslikke tekste kui teemakohaseid uurimusi, täienevad pidevalt ning on kujunenud arvutusliku kirjandusteaduse ja digihumanitaaria empiiriliste andmete arvestatavaks baasiks.

Selliste kirjanduskeskkondade kui mastaapsete digitaalsete infosüsteemide sisu loomine on kultuuripärandi ühe kasutajagrupi roll. Selle täitmise eelduseks on põhjalikerialane uurimistöö: eri objektide vahel seoste loomine ja digikeskkonnas materialiseerimine eeldab materjali sisulist valdamist.

---

4 „The Postcolonial Web: Contemporary Postcolonial and Postimperial Literature in English” – <http://www.postcolonialweb.org>.

5 „The Victorian Web: Literature, history, & culture in the Age of Vivtoria” – <http://www.victorianweb.org>.

6 „The Women Writers Project” – <https://www.wwp.northeastern.edu>.

1.1. Digitaalne kirjanduskeskkond „ERNI“

Alustasime Eesti Kirjandusmuuseumis esimese kirjandusloo sisupõhise projektiga „ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–1925“ 1997. aastal.⁷ Projekti eesmärk oli kasutada suhteliselt piiratud koguses hästi uuritud lähtetekste, keskendudes kirjanduse ja kriitikatekstide omavahelisele suhetele 1920. aastate kirjandusliku mõtte arengu laiemas kontekstis.⁸ Konstrueerisime Eesti esimese digitaalse mudeli hüpertekstuaalse võrgustikuna, mis põhineb kirjandustekstide ja kriitika (arvustused, aastäulevaated, poleemika jms) omavahelistel sisulistel ja intertekstuaalsetel seostel, nagu vastastikused tsitaadid, vihjed, vastused, teoste refereeringud jms, samuti on interaktiivsete seostena nähtavad mitmed, sageli vastuolulised arvamused ühe ja sama teose kohta. Projekt „ERNI“ oli esimesi edukaid „Tiigrihüppe“ projekte Eestis, mille missiooniks oli ka uute õppematerjalide loomine: tegime koostööd Hugo Treffneri gümnaasiumi õpetajatega, kes töötasid „ERNI“ materjalide alusel välja tunnikonspektid, küsimustiku jm.⁹

„ERNI“ arhitektuuri väljatöötamisel seisime esmakordselt silmitsi probleemiga, kuidas digimeedia keskkonnas anda edasi kirjandusloo traditsioonilist, trükitud raamatu lineaarset loonarratiivi veebikeskkonnale sobivama mittelineaarse diginarratiivina (Landow 2006, 62–65, vt ka Bolter ja Grusin 1999). Niisiis kontseptualiseerisime kirjandusloo kui süsteemi uuesti ka kirjandushistoriograafia vaatepunktist – kirjandusloo allikate mitmemõõtmelise võrgustiku ja paljude sissepääsudega galeriina, vastavalt poststrukturealistliku kirjandushistoriograafia kontseptsioonile (vt Saari luoma [1989] 1997). „ERNI“ on kirjanduslooline keskkond, mille loomise laiemaks eesmärgiks oli masinloetavate tekstide semantilisel võrgustikul põhineva uuendusliku kirjandusloomudeli väljatöötamine selliselt, et see oleks tulevikus rakendatav mistahes (perioodide) kirjanduste esitamiseks. Tänapäevased, 21. sajandi tehnoloogilised võimalused lubavad niisugust sisukeskkonna arhitektuuri realiseerida juba

7 Vt <http://www2.kirmus.ee/erni>. Andmekeskonna idee pärines Marin Laagilt, arhitektuuri ja kunstilise kujunduse autor oli Virve Sarapik. Projekti põhisisu ja teostusega töötasid Marin Laak, Piret Viires, Toomas Muru ja Ülo Treikelder, kokku kuulus töörühma 15 inimest. Keskkonna arendus jäi perioodi 1997–2001, mõningad vormilised ja tehnilised uuendused tehti 2019. aastal (Laak ja Sarapik 1997–2001).

8 Projekti idee kasvas välja Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ala IV kursuse kirjandusseminari lõputööst ja diplomitööst „Kriitika kirjandusloo konstrueerijana“ (Laak 1990), andmekeskonna sisu, kriitikatekstide valik ja sisestus toimus Eesti Teadusfondi grantide „Eesti kirjanduskriitilise mõtte ajalugu“ (ETF 765, P. Viires) ja „Eesti kirjanduskriitilise mõtte ajalugu II. Teksti ja konteksti probleeme“ (ETF 2791, P. Viires) Uunderi ja Tuglase Kirjanduskeskuses. Antoloogia on jäänud käsikirja, läbi töötatud kriitikatekstidest osa on esitatud „ERNI-s“.

9 „ERNI“ materjalide alusel töötas Helgi Tering välja küsimustiku ja kirjandiõpetuse (vt Luukammer) ning Tiina Pluum avaldas e-Koolikoti keskkonnas gümnaasiumi III astmele 48 emakeeletunni konsepti (Pluum 2016).

uuel tasemel, matemaatiliste mudelitena.¹⁰ Paratamatult aga eeldab töö selliste, tekstuaalsele sisule üles ehitatud projektidega masinloetavate tekstide mahuka korpuse olemasolu.

1.2. Kultuuripärandi sisupõhine andmekeskond „Kreutzwaldi sajand“

2004. aastal alustasime Eesti Kirjandusmuuseumis teise digitaalse kirjanduskeskkonna projektiga „Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb“. Selle arhitektuur põhineb eesti rahvuseepose „Kalevipoeg“ (1861) autori, eesti Lauluisa ja kirjandusklassiku Friedrich Reinhold Kreutzwaldi (1803–1882) elul ja loomingul, millel oli otsene mõju ka Eesti rahvuslikule liikumisele 19. sajandil, nagu näitab tema enda tegevusega kaasnenud plahvatuslik eestikeelse kirjanduse areng.¹¹ „Kreutzwaldi sajand“ on ambitsioonikas ja tekstiressursside rohke suurprojekt, mis nägi ette vanema eesti kirjandusloo esitamist dünaamiliste, interaktiivsete ajatelgede kaudu tervikliku seostepõhise andmekeskonnana.¹² Projekti eesmärgiks oli muuta ajastu autentse kirjandusloo allikad kättesaadavaks dünaamilise, interaktiivse seostevõrgustiku mudeli alusel. Põhiideeks oli teha kasutajale digitaalselt kättesaadavaks iga kirjaniku kõik raamatud, liita nendele autori biograafilised leksikoniandmed, tema fotoarhiiv Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi fotokogust ja võimalusel ka näiteid teoste käsikirjadest, kirjadest ja muudest minadokumentidest. Sellises mudeli põhiaandmekogudeks ongi raamatud, isikud ja fotod ning kõik need kolm on kasutatavad eraldiseisvate terviklike andmekogudena. Kasutajale on need ligipääsetavad ka dünaamiliste ajatelgede kaudu lisaväärtust andvas kontekstis.

---

10 „ERNI-ga“ võrreldavat, seostele rajatud sisukeskkonna projekti esitles nt Hollandi kirjandusteadlane Joep Leerssen ettekandes „Behind Gutenberg’s Back: World Literature beyond Print Culture“ võrdleva kirjandusteaduse maailmaorganisatsiooni ICLA kongressil Viinis (vt Leerssen 2016).

11 Vt ajateljed: https://kreutzwald.kirmus.ee/et/kreutzwaldi_sajand.

12 Infosüsteemi rakendus ehitati kiht-kihilt selleks tarkvaraarendusfirma OÜ Labyrint (arendusetappides OYE Network) väljatöötatud lahendustele.

Joonis 1. Ajateljed projekti „Kreutzwaldi sajand“ andmudelis.

Projekti mahukaim osa on eesti ilukirjanduse trükipärand: „Kreutzwaldi sajandi“ digitaalses raamatukogus leidub 375 ilukirjandusliku teose esmatrükki. Teosed on esitatud lehitsejas kolmel eri kujul: 1) trükiste visuaalse kuju säilitamiseks faksiimile pildifailidena;¹³ 2) HTML-formaadis tekstifailidena, mis vastavad üheselt trükise lehekülgedele ja on tsiteeritavad ka teaduskasutuses ning 3) e-raamatutena formaadis e-pub,¹⁴ ligi 2/3 sellest raamatukogust on potentsiaalselt kasutatav ka masinloetaval kujul, nt arvutuslike meetodite rakendamiseks.

Joonis 2. Ilukirjandusteoste esitamine projekti „Kreutzwaldi sajand“ raamatukogus.

13 Projekti sisu loomine algas 2004. aastal, s.o 15 aastat enne riikliku trükiste massdigiteerimise projekti algust, nii et gusaastatel oli oluline ka rariteetsete, 19. ja 20. sajandi alguse trükiste digiteerimine pikaajaliseks säilitamiseks raamatukogunduslikust vaatepunktist.

14 Mitmeaastane kirjandusklassika e-pubide loomise projekt viidi läbi Kultuuriministeeriumi toetusel Eesti Rahvusraamatukogu ja kirjandusmuuseumi koostöös.

MARIN LAAK

Ka selle projekti puhul oli tegu universaalsust taotleva mudeliga, millesarnaseid katseid, küll väiksemate andmemahitudega, võime kohata tänapäeval rahvusvahelises digihumanitaaria kirjandusala projektides. Kui „Kreutzwaldi sajandis“ leidub 125 eesti kirjaniku loominguline ja 165 isiku fotopärand, siis maailma praktikas teostatakse selliseid projekte ühe-kahe autori loomingust. Näiteks Austria kirjaniku Peter Handke pärandit koondav projekt „Handkeonline“,¹⁵ milles on kirjandusuurija ja IT-spetsialisti tihedas koostöös (nn *twinn-talks*’i formaadis) tehtud kasutajale kättesaadavaks kirjaniku teosed ja nende käsikirjad, näitab autori poolt tehtud parandusi jmt (vt Hanneschläger ja Andorfer 2019).

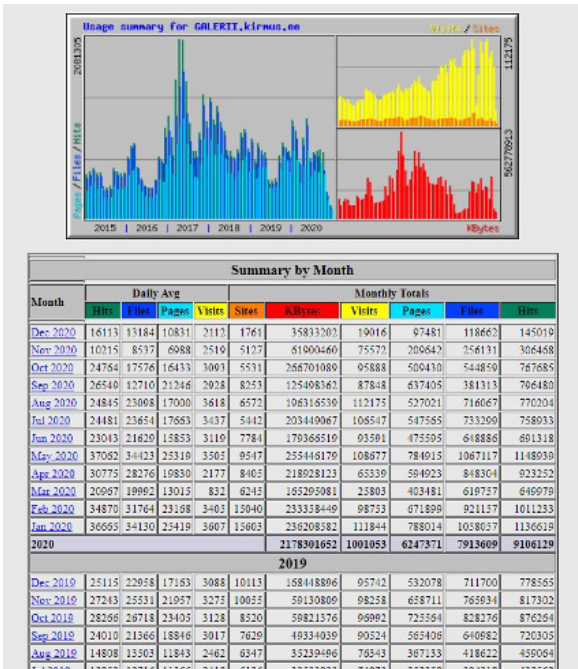

Joonis 3. Digihumanitaaria projekt kirjanik Peter Handke pärandist.

Ka sisupõhise andmekeskonna „Kreutzwaldi sajand“ arhitektuuri loomisel oli prioriteediks kasutajasõbralikkus ja nende vajadused.¹⁶ Kuigi otsesid kasutajauuringuid pole viimasel ajal tehtud, võib positiivse tagasiside alusel öelda, et suur osa „Kreutzwaldi sajandi“ kasutajatest tuleb haridusvaldkonnast. Formaalne statistika näitab üllatuslikult suuri arve: 2020. aasta jaanuarist detsembrini on tehtud keskkonda 8 986 555 klikki ning seitsme aasta vältel (detsembrist 2013 kuni detsembrini 2020) on klikkide arv 64 627 380.

15 Vt *Handkeonline*. Österreichischen Nationalbibliothek – <https://handkeonline.onb.ac.at/>.

16 Kultuuripärandi kasutajate vajaduste uurimiseks viisime projekti arendusega samaaegselt läbi kaks kasutajauuringut grandi „Kultuuripärand digitaalajastul“ [ETF7162, M. Laak] toel. Uuringu tulemusi on kõrvutatud Eesti elanikkonda hõlmava internetikasutajate küsitlusega artiklis „Mäluasutuste töötajad digitaalse kultuuripärandi tarbijatena ja loojatena“ [Aljas ja Pruuilmann-Vengerfeldt 2017].

Joonis 4. Projekti „Kreutzwaldi sajand“ kasutajad 2020. aasta 2. detsembril seisuga.

Arvestades infotehnoloogia pidevat arengut, oleme tunnustajateks digitaalse kultuuripärandi efemeersuse probleemile (Saemmer ja Dufrêne 2014). Näiteks „Kreutzwaldi sajandi“ olemuselt suhetepõhises andmebaasis on serveritarkvara perioodiliste uuenduste tõttu lakanud töötamast mõningaid linke raamatute metaandmete ja failide vahel repositooriumides, seevastu eraldiseisvate digitaalsete andmekogude väärtust efemeersus ei kahjusta.

Rõhutagem, et mõlema teabekeskonna, nii „ERNI“ kui „Kreutzwaldi sajandi“ loomise eelnes aastaid kestnud põhjalik uurimistö, kasutades kirjandusteade tavapäraseid meetodeid (Laak 1990, 1999, 2006). Mõlemate projektide aluseks olid tekstianalüüsi, lählugemise, tekstikriitilise allikauurimise jne meetodid ning Carl Robert Jaussi retseptiooni esteetika teoreetiline raamistik, mille järgi kirjandusteoste tähenduse mõistmisel tuleb lähtuda nende loomise aja kirjanduslikust ja kultuuriloolisest kontekstist.

Mõlema projektis lähtuti kirjandusteoste ja arhiiviallike valimisel senistes eesti kirjandusloos väljaannetes juba kinnistunud kanooniliste tekstide valikust – vastupidiselt digiteerimisprojektidele GLAMi institutsioonides, kus valdavalt on valiku aluseks füüsilise objekti (trüki, dokumenti, foto) seisund, rariiteetsus ja/või kasutussagedus. Seega on nende projektide sisuloomine tähendanud ka mahuka kirjandusliku masinloetava tekstiresursi loomist ja talletamist ning vajaks seetõttu tänapäevases digihumanitaaria kontekstis ümbermõtestamist isegi mitmest aspektist. Kõige olulisemad on kaks küsimust: 1) kuidas selliste mitut kultuuripärandi liiki koondavate sisupõhiste keskkondade modelleerimine, arhitektuuri konstrueerimine ja digitaalse sisu loomine haakub digihumanitaaria tähendusraamistikku; ning 2) milliseid sisukeskkondade ressursse saab kasutada arvutuslike meetodite rakendamisel.

Digitaalsete kirjanduskeskkondade potentsiaali ärakasutamiseks ja laiendamiseks alustati Eesti Kirjandusmuuseumis koostööd Eesti Keeleressursside Keskusega (EKRK)¹⁷, mille missiooniks on keeleressursside ja -tehnoloogia kättesaadavaks tegemine ühtse, koostöimiva teadustaristu kaudu üle-euroopalises koostöövõrgustikus CLARIN.¹⁸

2. Kirjanduspärand keelelise ressursina päringüsteemis KORP

Kirjandusuurimusest arvutuslike meetoditega saab otsesõnu rääkida juhul, kui kasutatakse digihumanitaaria meetodeid ja spetsiifilisi platvorme, mille eelduseks on uuritavate „andmete“ – arhiividokumentide, kirjandusteoste, kriitika, biograafilise materjali jm – kättesaadavus tekstifailidena, s.t masinloetavas vormis. Andmetel põhinev arvutuslik kirjandusteadus (ingl k *computational literary studies*) on kirjandusuurijatele tõeliseks väljakutseks, nii Eestis kui rahvusvaheliselt, ning eeldab sageli transdistsiplinaarset koostööd korpuslingvistika, arvutiteaduste ja kirjandusteaduse piirialadel. Alates 2017. aasta sügisest on Eesti Kirjandusmuuseumi ja EKRK koostöös valminud kaks kirjandusajaloolist andmekogu: „Semperi ja Barbaruse kirjavahetuse korpus“ (2018)¹⁹ ja „Eesti kirjanduskriitika korpus, Noor-Eesti ja 1920. aastad“ (2019).²⁰ Koostööprojekt meie väikeses töörühmas kestab nimetusega „Kirjandusteadus kohtub korpuslingvistikaga“ (vt Laak jt 1919).

2.1. Kirjavahetuse korpus

Koostöö kirjandusteadlaste ja lingvistide vahel märgendatud kirjandusloolise tekstikorpuse loomisel algas pilootprojektina ja perspektiivide uurimiseks 2017. aastal. Korpuse empiiriliseks aluseks on haruldane, käsitsi kirjutatud vastastikuste era-kirjade kogu Noor-Eesti ajast kuni Eesti Vabariigi okupeerimiseni (1911–1940). Tegu on enam-vähem terviklikult säilinud kirjavahetusega kahe eesti avangardikirjaniku, Johannes Semperi (1892–1970) ja Johannes Barbaruse (1890–1946) vahel. Kirjutajaid ühendas sarnane, koolipõlvesõrusest alguse saanud maailmapilt. Semperi ja Barbaruse kirjad on vahetud tunnistused Noor-Eesti ideede arenemisest ja teisenemisest Eesti Vabariigi ajal enne Teist maailmasõda. Kirjanikest autoreid ühendas ka kiring rei-

17 Vt www.keeleressurssid.ee.

18 CLARIN – European Research Infrastructure for Language Resources and Technology – <https://www.clarin.eu/>.

19 Semperi ja Barbaruse kirjavahetus tekstikorpuse kujul. Center of Estonian Language Resources. <https://doi.org/10.15155/9-00-0000-0000-0000-00190L>.

20 Eesti kirjanduskriitika korpus, Noor-Eesti ja 1920. aastad. Center of Estonian Language Resources. <https://doi.org/10.15155/9-00-0000-0000-0000-00193L>.

simise vastu: kirjad pakuvad värvikirevat akent kaasaegsesse suurlinnade Euroopasse.²¹ Kirjavahetuse korpusesse liideti kokku 675 vastastikust kirja mahus 310 892 sõnet (sõnatarvitusjuhtu). Korpus pakub nii kirjandusteadlastele kui humanitaaridele laiemalt kättesaadavaid rikkalikke (keelelisi) andmeid nii kirjanduslike kui ka ajaloo, etnoloogia, elulookirjutuse või siis epistolaarse žanri eripära küsimuste uurimiseks. Keeelise tervikkorpuse on kirjavahetus kasutatav koos teiste EKRK korpustega arvutuslingvistikas, kuid pakub samal ajal võimalust esitada nii kirjandusteaduse traditsioonilisi, ent ka selliseid uuenduslikke, „kastist välja“-küsimusi, mis oleks trüki-allikate puhul mõeldamatu. Semperi ja Barbaruse kirjavahetuse tekstikorpuse loomisel EKRK päringusüsteemis KORP on kaks laiemat eesmärki:

- 1) selgitada ajalooliste ja varieeruva keelekasutusega erakirjade korpuse loomise keelelis-stilistilist eripära ja selle märgendamisel tekkivaid probleeme;
- 2) katsetada märgendatud tekstikorpuse rakendatavust kirjandusanalüüsi meetodina, eriti traditsiooniliste meetoditega tehtud järelduste kontrollimisel.

Kõnekas näide KORPi kasutamisest võiks olla korpusotsing kirjavahetuse nimi-loendi järgi: kui nimiloendis paistab silma prantsuse kirjaniku André Gide'i nime sage esinemine, siis päringusüsteem KORP võimaldab jälgida konkreetse kirja konteksti ning kirja metaandmetes selle autorit ja kuupäeva. Korpusotsing näitas selgelt, et Gide'i nime kasutati kogu kirjavahetuses 16 korral ning peamiselt Semperi poolt seoses magistritööga „André Gide'i stiili struktuur / Le style d'André Gide“ (Tartu, 1929).

☐	word	sender	~date	Total
☐	Gide'i	Semper	-	6.4 (2)
☐	Gide'i	Semper	1926-14-13	3.2 (1)
☐	Gide'i	Semper	1928-05-26	3.2 (1)
☐	Gide'il	Barbarus	1928-05-26	3.2 (1)
☐	Gide'i	Semper	1929-04-03	3.2 (1)
☐	Gide	Semper	1929-05-06	3.2 (1)
☐	Gide'i-raamatule	Semper	1929-07-31	3.2 (1)
☐	Gide'i	Semper	1929-10-29	3.2 (1)
☐	Gide'	Semper	1929-11-10	3.2 (1)
☐	Gide'i	Barbarus	1929-12-08	6.4 (2)
☐	Gide	Semper	1930-01-10	3.2 (1)
☐	Gide'i	Semper	1930-10-13	3.2 (1)
☐	Gide'i	Barbarus	1930-10-19	3.2 (1)
☐	Gide'i	Semper	1931-07-03	3.2 (1)
☐	Σ	Σ	Σ	51.5 (16)

Joonis 5. André Gide'i mainimiste statistika KORPis, sorteeritud sõnavormi, autori ja kuupäeva järgi. Esinemissagedused on esitatud eeldatava suhtelise sagedusena miljonisõnelises korpuses, sulgudes on toodud tegelik esinemiskordade arv (absoluutsagedus) Semperi ja Barbaruse kirjavahetuse korpuses (Laak jt 2019, 40).

Selliste täpsete keeleliste tulemuste saamiseks on ajalooliste kirjanduskorpuste loomisel tehtud mahukas käsitöö, alustades käsikirjade – Semperi ja Barbaruse kirjade puhul masinakirjakoopiate arvutisse sisestamisest, s.t masinloetavaks muutmisest kuni korpuste (pool)automaatse märgendamiseni, mil-

21 Korpuse loomisele aitas kaasa samaaegselt toimunud väljaande „Euroopa, esteedid ja elulähedus. Semperi ja Barbaruse kirjavahetus 1911–1940“ toimetamine ja trükkiks ettevalmistamine (vt Euroopa 2020).

lele valminud kirjavahetuse korpuse loomisel lisandus ulatuslik käsitöö kirjanikest autorite varieeruva keelekasutuse tõttu. Kirjavahetuse morfoloogilise märgendamise väljakutseid, võõrkeelsete sõnade probleemi ja tulevikuvõimalusi oleme analüüsitud artiklis „Digidokumendist tekstikorpuseks: Semperi ja Barbaruse kirjavahetuse töötlemine masinanalüüsitavaks päringusüsteemis KORP“, näiteks on:

[. . .] kumbki autor kasutanud kirjades lisaks eesti keelele erinevaid võõrkeeli. Raske on öelda, kui palju, sest eesti keele automaatse morfoloogilise analüsaatori oletaja pakkus arusaadavatel põhjustel neis kohtades palju liiaseid ja valesid analüüse. [. . .] Tekstis leiduvad olulised üksused, näiteks ajaväljendid või nimeüksused, võivad tulevikus samuti saada märgendatud ning muutuda päringukategooriateks. Ka süntakiline ja semantiline märgendamine on võimalik ning realiseeritav tulevikus. See võimaldaks meil näiteks otsida teatud sõnatähendusi, jättes kõrvale sama sõna esinemised teistes tähendustes. (Laak jt 2019, 40–41)

Tänapäevane tehnoloogia kiire areng lubab ennustada, et käsikirjalise arhiivipärandi muutmisel masinloetavateks andmeteks on oodata kvalitatiivset ja kvantitatiivset hüpet juba lähitulevikus: masina (tehisintellekti) õpetamine käekirju tuvastama on aja küsimus, sest sel suunal käib töö mitmetes rahvusvahelistes koostööprojektides. Näiteks on Rahvusarhiiv hõlmatud sellisesse projekti tarkvaraplatvormil Transkribus õigeusu käsikirjaliste kirikumeetrikate tuvastamiseks.²²

2.2. Kriitikakorpus

Kriitikakorpus koosneb eesti kirjanduskriitika tekstide valimist, mille aluseks olid varasemate sisupõhiste projektide „ERNI“ ja „Kreutzwaldi sajand“ jaoks töödeldud masinloetavad tekstiandmed. Korpus sisaldab Noor-Eesti väljaannetes ilmunud ja 1920. aastate kirjanduskriitika eri žanritesse kuuluvaid tekste (lühiarvustused, arvustuslikud esseed, aasta- ja autoriülevaated, tutvustused, kirjanduslikud poleemikad) järgmistest allikatest:

- 1) albumid „Noor-Eesti“ (I–V köide, 1905–1915) ning väljaanne „Noor-Eesti. Kirjanduse, kunsti ja teaduste ajakiri“ (nr 1–5/6, 1910–11);²³

---

22 Transkribus on pidevalt arenev terviklik tarkvaraplatvorm, mis on mõeldud ajalooliste käsikirjaliste dokumentide digiteerimiseks, masintuvastuseks ja otsinguteks. Transkribus loodi araabia, inglise, vanasaksa, poola, bangla, heebrea ja hollandi keeles kirjutatud tekstide töötamiseks, kuid tööd on juba alustatud platvormi treenimisel teiste keelte, nt vene, saksa ja eesti keele baasil. Rahvusarhiivi kogemustest Transkribuse kasutamisel kõneles hiljuti Kadri Tooming Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud XXVIII eesti raamatuteaduse konverentsil „Oskar Kallase päev“ 26. oktoobril 2020.

23 Noor-Eesti albumid ja ajakiri digiteeriti 2005. aastal rühmituse 100. sünniaastapäevaks, need said kättesaadavaks lehel „Noor-Eesti 100“ (toim. M. Laak), vt <https://www.kirmus.ee/nooreesti/>. Esitamiseks „Kreutzwaldi

- 2) Eesti Vabariigi kesksetest päevalehtedest Postimees, Päevaleht ja Vaba Maa, kuid ka väiksematest väljaannetest (Agu, Kratt, Nädal, Urikivi, Vikerkaar, Tallinna Teataja, Üliõpilasleht) ning ajakirjadest Eesti Kirjandus ja Looming digiteeritud tekstidest, mida kasutati teabekeskonna „ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–1925” loomisel.

The screenshot shows the MetaShare interface for the resource 'Eesti kirjanduskriitika korpus, Noor-Eesti ja 1920. aastad'. The page features a navigation bar with 'Vaata ressurssi', 'Kogukond', 'Dokumentatsioon', and 'Statistika'. The main content area displays the title, a URL, a DOI, and a citation by Laak, M. (2019). Below this, there is a detailed description of the corpus, including the number of texts (120) and the source (103 from the ERNI corpus). A sidebar on the left contains 'Levitamine', 'Saadatus', 'Litsents', and 'Kontaktisik'. A central section titled 'Üksikeelne tekst corpus' lists 'Keelid' (Eesti), 'Keelsus' (Keelsuse tüüp: Üksikeelne), and 'Maht' (120 Teksti). A 'Metaandmed' section shows 'Loodud: 2019-06-18' and 'Viimati uuendatud: 2020-12-04'. Navigation buttons 'Tagasi', 'Laadi alla', and 'Muuda' are visible at the bottom of the main content area.

Joonis 6. Kriitikakorpuse kirjeldus EKRRK registris MetaShare.²⁴

Sisupõhiste andmekogude tekstiressurss oli kõrge kvaliteediga, sest selle loomiseks oli tehtud arvestataval määral eel-töid, ka kriitikakorpusesse koondatud arvustused, esseed jm tekstid on trükistest arvutisse sisestatud manuaalselt, käsitööna või siis digiteeritud ja tärgituvastatud; mõlemal juhul hoolikalt ka kollatsioneeritud ning

tehniliselt redigeeritud. Kokku sisaldab korpus 120 eri pikkusega teksti, millest 7 pärinevad albumist „Noor-Eesti”, 10 ajakirjast ning 103 teabekeskonnast „ERNI”; kokku on kriitikakorpuses 247 343 sõnet, mis on võrreldav kirjavahetuse korpuse mahuga. Tegu on samuti pilootprojektiga – kriitikakorpust võib uute tekstiandmetega täiendada tulevikus.

3. Mõjukriitika uuring päringusüsteemis KORP

Päringusüsteem KORP võimaldab keelekorpustes teha eri parameetritel põhinevat (statistilist) analüüsi, kasutades teksti metaandmeid (autor, väljaandmise aasta,

sajandis” viidi pildina digiteeritud trükiväljaanded masinloetavale kujule, vt https://kreutzwald.kirmus.ee/et/noor/mis_on_nooreesti.

24 Vt <https://metashare.ut.ee/>.

tekstitüüp jne) ning keelelist märgendust (lausestamine ja sõnestamine, interpunktsioon, morfoloogia, süntaks ja semantika; Borin jt 2012). Päringusüsteem loodi Göteborgi Ülikoolis Rootsi Keele pangas, kuid seda arendatakse lisaks Rootsile veel mitmes Põhja-Euroopa riigis, vastavalt iga keelekultuuri vajadustele, näiteks Soomes, Norras, Taanis ja Islandil; eestikeelset KORPi arendab Eesti Keeleressursside Keskus (vt Laak jt 2019, 29–30).²⁵ Kuigi päringusüsteem on kõige enam kasutatav korpuslingvistide töövahendina, leiab see just Põhjamaades üha enam kasutust ka kirjandusteaduses, näiteks leidub Rootsi KORPis August Strindbegri ilukirjanduslike teoste korpus.²⁶

Kirjandusteadlastelt, kes ei ole korpusotsingutega harjunud, nõuab töötamine päringusüsteemiga sisseelamist. KORPi tulemuslikuks kasutamiseks tuleks uurimisküsimused läbi mõelda keeleüksuste põhiselt nii, et tekiks võimalus kombineeritud sõnalisteks päringuteks. Siinse esmauringu jaoks, kirjandusteadusliku probleemi lahendamiseks korpusuuringu abil, töötasin välja uurimisküsimuse euroopalike mõjude dünaamikast Noor-Eesti perioodist 1920. aastateni. See oli periood, mil eesti kirjandusliku mõtte liikumises oli hoogu ja ambitsioone jõuda järele aastasade vältel kujunenud „suurele“ Euroopa kirjandustele. Kirjanduslik-estetiilised väärtused kajastuvad alati sünkroonses kriitikas. Sajandialguse, 1905.–1925. aastate kriitika teemaanalüüsil tavapärastegi meetoditega paistis üllatuslikult silma sõna *mõju* ümber koonduv kirjanduskriitiline arutelu. Kahekümne aasta vältel omandab *mõju* vastakaid tähendusi, mille põhjuseid lähemalt uurimata võiksime hüpoteesina oletada, et kui 20. sajandi esimesel kümnendil, Noor-Eesti liikumise kontekstis seostus sõna *mõju* Noor-Eesti programmiga, s.t Euroopasse püüdlemise ja suuremate kirjanduste eeskujuks seadmisega,²⁷ siis järgmisel, iseseisva Eesti 1920. aastate kriitika selgitab kaasaegse Euroopa kirjanduse positiivset mõju nüüd juba iseseisva Eesti kirjandusele. Mida näitab korpusuuring 20. sajandi alguskümnendite kirjandusliku mõtte liikumise kohta, vahendades autentseid tekstiandmeid Semperi ja Barbaruse kirjavahetuses ning kriitikakorpus? Mõjukriitika küsimuse selgitamiseks enne korpusuuringu tulemuste juurde asumist mõne sõnaga selle perioodi kirjandusloolisest taustast.

25 Eestikeelses KORPis kättesaadavad korpused koosnevad praegu rohkem kui 850 miljonist tekstiühikust. Peaaegu kõik eestikeelsed korpused on automaatselt morfoloogiliselt märgendatud ja ühestatud morfoloogia tasandil, võimaldamaks nii vormi- kui lemmapõhist otsingut (vt Laak jt 2019, 29–30).

26 Strindbergi loomingute tekstikorpuse maht on aukartustäratav – 5 816 995 sõnet. Vt <https://spraakbanken.gu.se/korp>.

27 Vt ajakirja Methis erinumber „Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus“ ja artikkel „Noor-Eesti rollist eesti kirjandus- ja kultuuriloos“ (Laak ja Olesk 2008).

3.1. Kultuurilooline taust

Mõjude otsimine oli eesti kirjanduskriitilise mõtte arengus uus nähtus, mis tekkis seoses professor Gustav Suitsu ja tema koolkonnaga Tartu Ülikoolis.²⁸ Kirjandusprotsessi ülevaadetest on mõjukriitika kõrvale jäänud, kuigi selle mõiste ümber koondub silmapaistev hulk 1920. aastate arvustustest. Põhjusena võiks näha selle aja kultuuriloolist tausta, „loomise aega“, mil arvustuse ja kriitika energia kulus praktiliste, suurte kirjanduslik-eluliste küsimuste, näiteks Eesti Kirjanikkude Liidu loomise (Raid 2002) või kultuurkapitali aluspõhimõtete arutamisele (vt Laak 1996), mille kõrval mõjukriitikale omane formalistlik „nokitsemine“ jäi teisejärguliseks. Ka oli mõjukriitika kiretu tekstikeskne lähenemine eesti kriitikapildis harjumatu, mõistetamatu ja isegi ärritav, eriti võrreldes emotsionaalse ja kujundliku Siuru-aegse följetonistliku arvustusmalliga.

Mis oli 1920. aastate mõjukriitika tuumaks? Tegu oli arvustustega, milles keskenduti välisautorite, ent ka teiste eesti kirjanike loomingu „mõjude“ otsimisele teiste kaasaegsete eesti autorite loomingus. Mõjukriitika tunnustena võib välja tuua: 1) väikeste tekstiühikute, motiivide kõrvutamine poeetiliste kõnekujundite, ent ka meetrika sarnasuse alusel; 2) teose ülesehituse kõrvutamine makroelementide sarnasuse alusel, nt sündmustik, tegelaste karakterijoonised jne; 3) teoste kõrvutamine neis väljenduvate umbmäärase „meeleolude“ alusel. Viimast pandi eriti pahaks ja see oli ka üks ajend, miks 1920. aastate metakriitikas hakati üha sagedamini rääkima ka „objektiivsete“ hindamiskriteeriumide vajalikkusest. Lisada võib, et mõjukriitika kui selgepiirilise kriitikažanri tunnuseks oli just sõnade *mõju* ja/või *mõjutus*, *eeskuju*, *imetlemine*, *võõras* jms kasutamine.

Seega võiks järgnevalt tegu olla digihumanitaaria kontekstis ka mõju-teema uuringuga, mis toetub korduvate sõnakogumite arvutianalüüsile. Siinse uuringu tasutaks olnud 1920. aastate kriitika esmakäsitus viidi läbi küll kriitika „tekstikorpus“ alusel, kuid siiski selle tavatähenduses: kriitikatekstid indekseeriti/kodeeriti temaatiliselt manuaalselt. Uus korpuspõhine kriitika pilootuuring võimaldab võrrelda varem traditsiooniliste meetoditega saadud tulemusi.

3.2. Mõjukriitika korpusanalüüs

Päringuvastused sõnadele *mõju*, *mõjutus* ja *eeskuju* päringusüsteemi KORP korpuses „Noor-Eesti ja 1920. aastate kriitika“ tõid välja mõjukriitika dünaamika ja tähenduse muutumise Noor-Eesti perioodil ja 1920. aastatel.

---

28 Sõna *mõjukriitika* võttis kasutusele Erna Siirak, seda on kasutanud ka Harald Peep, kuid sellele veel otsest terminiraskust asetamata. Mõiste kujunemise tagamaadest kõneleb Keeles ja Kirjanduses ilmunud pikem artikkel „Mõjukriitika kui Noor-Eesti kõverpeegel“ (Laak 2008).

Noor-Eesti aegses kriitikas kasutati sõna *mõju* enamasti tavatähenduses, sarnaselt verbiga *mõjuma*:

Kahtlemata, selle Liivi luuletuste võrdlemata mõju põhjuseks on esimeses reas nende rütmus, mis nende aineid kõige täpikäsemalt vastab, sest juba need ained on rütmilistena sündinud, rütmust on luuletaja iga valuline tundmus täis. (Tuglas 1910, 184)

Ja ei ole sellepärast midagi iseäralikku, kui Huysmansi kultiveeritud keele mõju all kasvanud stiilmaitse Tammsaare otsimata, värvitas, vahel tõesti vesises lauses enese keele idealilevastamist ei leia [. . .] (Tuglas 1910, 185)²⁹

Seevastu hilisemal kümnendil see muutub nii, et mõiste omandab üsna negatiivse ja ideoloogilise konnotatsiooni.

Selle aja arvustuses paistab silma kaks tähendusvälja, mida saab kirjeldada kunstilise teose kommunikatsiooni süsteemis A–T–L (autor-teos-lugeja): teose mõju l u g e j a l e ja (2) ühiskondlike olude mõju t e o s e l e . Kriitikakorpuse uuringust selgub, et kirjanduslike väärtuste ja kontaktide vaatepunktist tõlgendati mõju-küsimust oluliselt avaramalt kui järgmisel kümnendil.

Tulemus on kõrvutatav Marju Mikkel'i varasemate uurimustega „Nooreestlased ja nende lugejad: ootushorisonidist 1905.–1915. aastate päevakriitika põhjal“ (Mikkel 2007) ja „Vaikse teadmuse avaldumine kriitikakirjutuses Noor-Eesti näitel: hinnangud kaasaegsele eesti kirjandusele“ (Mikkel 2008). Viiteid teiste maade ja rahvaste kirjandustele kaasaegses kriitikas otsiti, kuid pigem abstraktsemal tasandil: „Noor-Eesti lugejad näevad kirjanduse mõjutajatena eelkõige (k a a s) a e g a ning (ü h i s - k o n d l i k k u) e l u, aga samuti (eelkõige välismaise taustaga) k u l t u u r i l i s i k o g e m u s i ning l o o d u s t“ (Mikkel 2008, 57; minu rõhutused – M. L.). Ilmnes ka, et uusi teoseid ei kõrvutatud oma kaasaegsete teiste teostega, vaid pigem vene ja saksa kirjandusklassikaga üldisema koolilugemuse taustal (Mikkel 2008, 32–33).

Ka kriitika korpusuuring toob välja, et sõna *mõju* leidis Noor-Eesti perioodil kasutust tõesti ainult vene ja saksa kirjanduse mõjude kontekstis. Need andmed lubavad oletada, et rühmituse üleskutse „Saagem eurooplaseks!“ tõukus otseselt kaasaegses arvustuses sõnastatud vene ja saksa kultuuriruumi ülekaalukast mõjust. Näiteks ilmus 1911. aastal Bernhard Linde artikkel „Vene mõju Eesti kirjanduses“, milles

29 Päringud KORPIs saab salvestada veebiaadressidena, vt https://korp.keeleressursid.ee/?mode=correspondence#?lang=et&stats_reduce=word&cqp=%5Bword%20_%3D%20%22liiv%22%20%26%20word%20%5E%3D%20%22luute%22%20%25c%5D%20%5B%5D%20%5Bword%20%5E%3D%20%22m%C3%B5ju%22%5D%20%5B%5D&corpus=kriitika_long&page=0&prefix&search=word%7CHuysmans.

autor põhjendab nooreestlaste Euroopa-orientatsiooni ja kirjanduslike laenude rikastavat mõju kunstilise vormi seisukohast (Linde 1911).³⁰ Sõnale *mõju* tehtud otsing KORPis toob välja vene mõjude küsimuse, mida näiteks Jaan Oks oma „Noor-Eesti“ III albumis ilmunud essees „Kriitilised tundmused“ näeb kaasaegses kultuuri-ruumis, võiks isegi öelda et „meemistunult“:

Teiselt poolt avaldatud mõtete hulgas on jälle kõige kangekaelsemalt korduv ja, võib olla, kõige enam tähelepanemiseväärt Vene „mõju“-mõte. Kõiki ja paljugi tahetakse Vene mõjuga ära seletada. [. . .] Vene mõju lugu on ainult umbkaudne arvamine. (Oks 1903, 291)³¹

3.3. Kivika ja Visnapuu juhtum

KORPi kirjanduskorpuste kasutamise teise näitena sean eesmärgiks uurida mõjukriitika retseptsiooni autorite vaatepunktist. Järgnevalt võtan kriitikakorpuse andmete alusel lühidalt kokku 1920. aastate mõjukriitika juhtumid ning kõrvutan neid teises, kirjavahetuse korpusest saadud tulemustega samadele sõnakombinatsioonidele. Nagu varemgi rõhutatud, on ka korpusuuringu tulemuste mõtestamisel oluliseks taustaks varasem uurimistöõ.

Esimene mõjukriitika juhtum leidis aset juba 1921. aasta kevadel. Läbi kahe Päevalehe erinumbri ilmus Albert Kivika artikkel „Vene mõju Henrik Visnapuu loomingu“, mille sisuks oli otseste seoste näitamine Visnapuu ja Igor Severjanini luuletuste vahel. Tegu oli uudse lähenemisnurgaga: juba artikli alguses rõhutab Kivikas selle erinevust ärkamisaegsete mugandustega:

Võõras mõju avaldub meie nooremate kirjanikkude teokseis, kas ühiseis meeleoludes, kaudselt sarnases sündmustikus, isegi vahetevahel stiilis ja kirjanduslikus väljendusviisis, äärmisel juhtumisel aga kas tahtlikult või kogemata ühte sattunud fraasis ja lauseehitusel [. . .]. (Kivikas 1921, 41)

Visnapuu vastas arvustajale Päevalehes samuti avalikult artiklis „Henrik Visnapuu vaidluskiri“ ning lükkas kriitiku väited Siuruliku vaimukusega ümber, näiteks väites, et arvustaja näiteluuletused olid kirjutatud enne Severjaniniga tutvumist (vt Visnapuu 1921). Sellele järgnes omakorda Kivika vastus, jne. Näeme, kuidas esimesest katsest otsida „teise“ kirjanduse mõjusid elava autori loomingus kasvas välja

30 Bernard Lindega oli Gustav Suitsul pidev kirjavahetus ka Helsingi perioodil (vt Suits 1912–1940).

31 https://korp.keeleressursid.ee/?mode=correspondence#?lang=et&stats_reduce=word&cqp=%5Bword%20%3D%20%22vene%22%20%25c%5D%20%5Bword%20%3D%20%22m%C3%B5ju%22%5D&corpus=kriitika_long&prefix&search_tab=1&search=cqp

artiklite seeria vene kubofuturismi mõjust kogu eesti luulele ja eesti kirjanike isiklikest kontaktidest Severjaniniga, kes oli 1918. aastal asunud elama Toilasse. Järgmistel aastatel mõjude otsimisega tegelevate arvustuste hulk eesti kriitika tervikkorpus suurenes, nii et juba mõne aasta pärast on mõjukriitika kui selgepiiriline kriitika „instrument“ välja kujunenud. Kivika ja Visnapuu vaheline vene mõjude vaidlus salvestub eesti kirjanduskriitilise mõtte „vahemällu“, hakates nüüdsest perioodiliselt aktualiseeruma.

3.4. Taustauuring – Gustav Suitsu seminarid

Kivika ja Visnapuu 1921. aasta avalik vaidlus Igor Severjanini ja vene mõjude üle eesti kirjanduses oli alguse saanud Tartu Ülikoolis sama aasta kevadsemestril alanud Gustav Suitsu esimestest eesti kirjanduse eriseminaridest. Seminarid toimusid eesti kirjanduse ülemastmes, teemaks „Võõrad mõjud eesti kirjanduses“ ja jätkusid järgmiselgi semestril (vt Peep 1991). Albert Kivika ja Henrik Visnapuu avalike vaidluste tagamaa selgub aastaid hiljem Kivika meenutustest. Professor oli andnud seminariteemad tudengitele isiklikult ning kaitsta tuli oma uurimusi avalikult:

Oponendiks määras Suits mulle ei kellegi muu kui Visnapuu enda. Minu seminaritöö, Visnapuu oponeerimisest hoolimata, tunnistati professori poolt kiiduväärseks. Visnapuu aga haavus kõigest sellest ja see haavumus jäi tal minu vastu terveks eluks... Ma ei olnud ta vastu oma töös kaugeltki sihilik, vaid piirdusin range teadusliku meetodiga, mida Suits seminari lõppsõnas märkis. (Krusten 1978, 140)

Siia kõrvale tuleks paigutada fakt, et vahetult enne Helsingist Tartusse jõudmist ja õppetooli asumist tegeles Suits „kolmanda laudaatori omandamisega“ slaavi keeltes ja kirjanduses. Tema laudaatorieksami teemaks oli „Vene mõju eesti kirjanduse arenemises“ (Jaan Roosi käsikirjaline monograafia, mis toetub Gustav Suitsu toimikule Tartu Ülikooli arhiivis, vt EKLA, f 236, m 18). Artiklis „Gustav Suits *ex cathedra*“ on Harald Peep kirjutanud:

Valides oma esimese seminari teemaks „Võõrad mõjud eesti kirjanduses“, vallandas Suits mõjude, muganduste, jäljenduste ja plagiaatide pikaajalise otsingute laine. See oli vajalik, et meie vanema kirjasõna laenuallikaid leida, kuid see oli ka järeldustes poolik ning protsessi mõistmist pärssiv, sest hakati hoolega uurima, mida ja kust on laenatud, mitte aga seda, kuidas laenatu kujundas meie oma kultuurikonteksti. (Peep 1991, 45)

3.5. Semperi ja Barbaruse juhtum

1920. aastate lõpuks oli mõjude otsimine juba kaasaegse kriitilise kirjutuse osaks saanud niivõrd, et sellele enam tavalistel juhtudel tähelepanu ei pööratudki, poleemika tekkis vaid kõige äärmuslikematel juhtumitel.

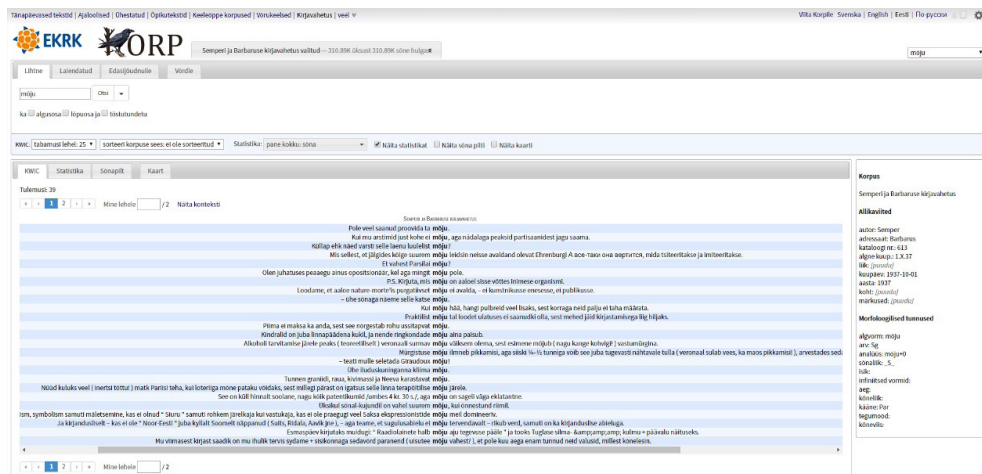
Kummaline olukord tekkis Johannes Barbaruse luulekogude „Geomeetriline inimene“ (1924) ja „Multiplitseerit inimene“ (1927) retseptisioonis, milles pandi tähele ainult „võõraste“ suurlinnamotiivide rohkust, mitte aga otsest mõju, mida autori enese hinnangul oli talle avaldanud kaasaegne prantsuse kirjandus ning millest ta oma artiklites „Pilk prantsuse moderni lüürikasse“ (Barbarus 1925) ja „Märkmeid viimaste aastate prantsuse luulest“ (Barbarus 1929) otseselt kirjutab (vt Laak 2002).

1920. aastate lõpus hakkasid ilmuma sellised artiklid, milles vastandati Euroopa mõjud ja eesti rahvuslik kirjandus, „omajuur“ ja „omapära“ kui iseseisvad väärtused kirjanduses. Euroopa oli saanud positiivsest märksõnast negatiivseks. Julgen väita, et rahvusliku kirjanduse kui kriteeriumi sõnastamises oli pöördepunktiks Eesti Kirjanike Liidu ajakirjas Looming 1927. aasta jaanuaris ilmunud Eduard Hubeli programmiline artikkel „Kirjanduslikke ääremärkusi“. Sellest kumavad läbi mõjukriitika alusseisukohad ning sisuliselt paneb see punkti nooreestilikule Euroopa-püüdlusele ja kehtestab uue paradigma – „rahvuslik omapära *versus* läänlusesse uppumise hädaoht“:

Meie kirjandus saab olemasolu õigustuse omapärasest vaimust, omapärasest laadist. Nõndapalju kui oleme omapärased, nõndapalju on mõtet meie olemasolul. Kas tahame jääda ainult Euroopa eeskujude jäljendajaks, euroopaliku tapeti pahempooleks? [. . .] Aeg on loobuda võõraste klaaspärlite imetlemisest ja nende levitamisest. (Hubel 1927, 43)

Hubeli artikkel tähendab ametlikku seisukohavõttu ja riikliku kultuuriprogrammi kehtestamist. See on 1920. aastate

[. . .] mõjukriitikas pöördepunktiks, millest alates võõraste mõjude otsimine muutub kirjandusideoloogiliseks küsimuseks. Senine luule „välisvormi“ analüüs asendub teoste sisu analüüsi ja rahvusliku truuduse jälgimisega: mis tahes võõrad motiivid ja nimed, isegi võõras stiil ja meeleolud, saavad nüüdsest kriitikas senisest halvustavama ja ühemõtteliselt hukkamõistva värvingu. (Laak 2008, 508)

Joonis 8. Laiendatud otsing sõnaalgusele # mõju päringusüsteemis KORP.³²

Eesti kirjanduskriitika korpuse analüüs KORPis on näidanud, et pärast „Kirjanduslike ääremärkuste“ ilmumist hakatakse kirjanduslikus arvustuses taunima mis tahes „võõrast“ ainest ning selle metafooriks kujuneb suurinna kujund. Sama kümnenädi lõpul näeme mõjukriitika teemat kerkimas ka Semperi ja Barbaruse kirjavahe- tuses, milles laiendatud otsing sõnale *suurlinn* päringusüsteemis KORP toob välja Hubeli artikli vahetu, kaasaegsete kirjanike autentse, ehedalt ajastutruu kõlapinna:

Pidin „Loomingus“ ilmud Hubeli artiklile kohe vastama. Sest olin vihane. Mul on isegi valmis kolm versiooni vastuseks, aga nyid kahtlen, kas maksab avaldada kirja, milles vihastus läbi paistab. Ei vihasta mind midugi Hubeli vaated, issand oma tolstoilise linnavihkamisega – neile saab parajal kohal vastu vaielda, kyll aga see nurga tagant keerutamine. Sest Sa tead ise, kuidas Hubel talitab: igas Pvl. joonealuses, kus ta kõik noorurid läbi võtab, annab ta läbi lille yhe vopsu ikka meietaolis- tele, kes ta hinge ärritavad. Kuulsin seda juttu suurlinnast juba EKL. aastakoosolekul sygisel, kui kõne pidasin „Meie kirj. teedest“: siis juba propageeris suurlinna vihkamist ja ränikivi kaasaskand- mist. Ning isegi Ralf Rondi arvustuses (Pvl–hes) kasutab ta juhust, et jälle üks kivi visata „suurlin- natsejate“ aeda. Mäletan seda mehikest ise väga hästi Berliinis inflatsiooni ajal – kuidas ta vaeseke ei osand yle uulitsa minna, kuidas tal aitasin pykse osta ja kuidas talle nõu sai antud naisele midagi kaasa viia, kuidas ta yldlauas taskunooga võid leivale määris ja kuidas ta oli kohmetu istumises, astumises, ning kuidas naerma pahvatati, kui lauanaabrid kuulsid, et see mehikäss on ajalehe redaktor! [. . .]

32 [https://korp.keeleressursid.ee/?mode=correspondence#?lang=et&stats_ reduce=word,baseform&cqp=%5Bword%20%5E%3D%20%22m%C3%B5ju%22%5D&search_tab=1&search=cqp](https://korp.keeleressursid.ee/?mode=correspondence#?lang=et&stats_reduce=word,baseform&cqp=%5Bword%20%5E%3D%20%22m%C3%B5ju%22%5D&search_tab=1&search=cqp)

Hubel soovib meile suhtuda kriitilisemalt suurlinnale. Naiivselt ei või vaimustuda liikumisest, sest sel liikumisel polla „iseväärtust“. [. . .] Lähed paremat kätt, puuakse yles, lähed pahemat, lõigatakse pää otsast. Hubel tahaks muidugi, et yldse ei läheks ei paremat ega pahemat kätt, vaid istuks ilusasti maha, ränikivi peos ja mängiks sellega nagu lapsepõlves kive mängiti. Puutelgedega vankrist tuleb luuletada, autost mitte, ja enne ei tohi ka kiirusest juttu olla, kui Eidapere tee valmis pole. [Semper Barbarusele 8. veebruaril 1927]³³

Mõjukriitika diskursus kestab eesti kriitikas veel aastaid ning hakkab pikapeale kujundama kogu eesti kirjanduse palet, mõjudes eeskätt autoritele. Sellise „võõraste“ mõjude tuvastamist eesmärgiks seadva kriitika tabas väga teravalt nii Semperit kui Barbarust autoritena, eriti arvestades nende kui Noor-Eesti aadete vaimus kujunenud kirjanike loomingut: vaimult Euroopa-meelsed nooreestlased, mässajad ja esteedid, olid Semper ja Barbarus 1920.–1930. aastatel jõudnud Euroopasse, seda nii osaledes aktiivselt rahvusvahelise PEN-klubi tegevuses kui Euroopas reisides, nad tundsid koduselt end nii Euroopa kirjanduselus kui Pariisi tänavatel. „Nooreestlastena olid nad püüdnud välja murda kitsalt rahvuslikust kirjanduse voolusängist, püüelda kunsti poole kunsti enese pärast, eemalduda nii rahvusromantismist kui realismist“ (Laak 2020, 1141). Barbaruse puhul tuleb arvesse ka tõsiasi, et ta polnud mitte ainult viljakas autor, vaid tema kirjandusliku tegevuse hulka kuulus ka prantsuse kirjanduse järjekindel tutvustamine kodumaal ning ka vastupidi, eesti kirjanduse tutvustamine prantsuskeelsetes PEN-klubi väljaannetes Bifur jm,³⁴ rääkimata prantsuse kaasaegse kirjanduse ja v o r m i e s t e t i k a , veel rohkem aga reaalselt suurlinnade inspiratsiooniallikast tema enda suurlinnade-luulele (vt Laak 2002). Seda tausta teades on mõistetav, et Barbaruse isiklik esteetiline programm ei sobinud kokku riigi poolt toetatavate väärtustega, mida näitavad ka otsingutulemused KORPis sõnale *eeskuju*. Järgnevas väljavõttes kirjavahetusest leidub nii isiklikku tragöödiat, kirjanduslikku üksindust kui ka ennustavaid märke ka juba mõne aasta pärast Eesti kirjandusellu tungivast elulähedusest, tööeestlusest ja positiivse kirjanduse nõudest:

Ja siis need sõnad – välismaa, Euroopa, mood jne. – mis ju korratakse Sinu puhul samuti kui minu puhul: need on saand juba nii tyytavaks, nii kinnikleebituks enese kyljes, et võid kirjutada kas või laule à la Maarjamaa, sind tembeldetaks ikkagi võõrapärasuses. [. . .] Ma loen kõigist arvustustest,

33 Vt ka Euroopa 2020, 412–413.

34 Nt Barbarus, Johannes. 1930. „Lettre d’Estonie.“ – *Bifur*, nr 5. (Artiklit on refereeritud Loomingus 1930, nr 7, lk 846.)

mis viimasel ajal on ilmund, välja yhe kitsa suuna diktatuuri, otse terrorit. Ei lasta sõnagi kõnelda teisiti, kui seda nõuab kodumaaline maitse. Pigista ainult ränikivi, kõnele ärkamisaja keelt, ära kedagi syddista, ära irvita, ole lämmi, pehme ja mugav, ära kedagi ärrita, ole igapidi isamaalik, mõistlik ja šabloonilik, siis tembeldetaks sind rahvuspäraseks, eeskujuliseks ja loomevõimeliseks inimeseks. Kui aga kuidagi oled algupärane, individuaalne, erinev teistest, siis oled omapärasuseta, oled laen, oled võõras, oled kahjulik ollus Maarjamaa organismis. (Barbarus Semperile 29. jaanuaril 1928)³⁵

Seega võib öelda, et „võõraste“ mõjude otsimine kaasaegses kirjanduses oli olnud Gustav Suitsu projekt kirjandusteadlasena, kui ta asus Tartu Ülikooli kirjandusprofessori ülesannetesse. Suitsu esimesed seminarid mõjutasid eesti kirjandusliku mõtte arengut mitmel tasandil: 1) õpetasid mõjukriitika paradigma loomisega kasutama kirjanduskriitilist formaalanalüüsi ning 2) rakendama võrdleva kirjandusteaduse vaatepunkti, 3) kasvasid kirjanike-arvustajate kõrvale professionaalsete arvustajate põlvkonna ning 4) edendasid kriitika kriitikat ehk metakriitilist arutelu kirjandusarvustuse olemusest, adreessadist ja diskursusest.

Seega suunasid Gustav Suitsu kirjandusseminarid Tartu ülikoolis eesti kirjanduse protsessi tervikuna. See kiirendas rahvusliku kirjanduse kui mõiste ja väärtuse määratlemist ning mis veelgi olulisem – tuues eesti kirjandusteadusesse võrdleva kirjandusteaduse meetodilise aparadi. Tänapäevastes tõlgenduses võiks öelda, et Gustav Suits tõi eesti kirjandusuurimisse rahvusvahelise kirjandusteaduse Euroopast, seega oli Noor-Eesti projekt lõpule jõudnud.

Kokkuvõtteks

Senine uurimiskogemus näitab, et korpuslingvistika vahendid on tekstikorpuste analüüsil kirjandusteadlastele suureks abiks ja kiirendavad uurimistööd, kuid tekstide ja nende seoste mõistmiseks ja mõtestamiseks tuleb tunda autori pärandi kõiki tahke (teoseid, positsiooni kirjandusväljal, suhtlusvõrgustikke, eluloolist tagapõhja jne) ning kirjandusliku mõtte arengut laiemalt. Mõlemat uuritakse jätkuvalt traditsiooniliste meetoditega suure hulga empiirilise materjali läbitöötamisel.

Varieeruva, loomingulise keelekasutusega kirjanduspärandil on kindlasti kultuurilooline väärtus, kuid samavõrd vajalik on see ka keeleressursside arendamisel, näiteks automatiseeritud morfanalüüsi vahendite täiustamiseks. Koostöös Eesti Keeleressursside Keskuse korpuslingvistidega valminud „Semperi ja Barbaruse

---

³⁵ Vt ka Euroopa 2020, 467.

kirjavahetus“ ja 1920. aastate kriitikakorpus on äratanud rahvusvahelist huvi ning loonud uusi teadmisi nii kirjandusteaduses kui korpuslingvistikas.

Koostöö korpuslingvistidega viib vajaduseni mõtestada ümber ka kirjandusteaduse empiiriline objekt, sest kirjandust, s.t sõnakunsteid ei ole traditsiooniliselt käsitletud „andmetena“, vaid neid mõtestatakse üksikteose kui kunstilise terviku tasandil. Kirjanduskorpuste loomine esitab väljakutse ka keeleressursside loojatele, sest kirjanduslike tekstide keelelise eripära tõttu (poeetiliste kõne- ja lausekujundite, uudis- ja murdesõnade, kõnekeele, lühendite jms kasutamine) ei ole korpuste morfoloogilist annoteerimist võimalik täielikult automatiseerida. Kirjanduskorpused sisaldavad keeleliselt ebaühtlast materjali, mille tehniline töötlemine nõuab kannatlikku süstemaatilist käsitööd.

Kui seame eesmärgiks kirjanduslike tekstide tähenduse sügavama analüüsi, mitte näiteks ainult sentimendianalüüsi ja emotsioonisõnade statistika, nõuab arvutusliku kirjandusteaduse rakendamise selliste uurimisküsimuste väljatöötamist, mis oleks rajatud väiksematele keelelistele üksustele, nt (märk)sõnad ja nende kombinatsioonid. Oskus formuleerida kirjandusteaduslikke küsimusi keeleliste ühikutena sõltub kindlasti ka korpusanalüüsi kogemustest ning koostööst arvutiteadlaste ja -lingvistidega kirjandus- ja kultuuripärandi keeleressursside loomisel.

KORPi uuringust selgus, et eesti kirjanduskriitilisse diskursusesse ei jõudnud Gustav Suitsu „Enam euroopalist kultuuri!“ kuigi sügavalt juurduda, vaid muutus oma vastandiks juba järgmisel kümnendil, mil iseseisva Eesti Vabariigi kultuuripoliitika hakati üha enam rõhutama rahvuslikku eripära. Kriitikakorpuse uuring sõnale *mõju* kajastas sõna tähenduse muutumist, kuid andis ootamatu tulemuse: selgus, et ka Noor-Eesti aegse kriitika keskmes oli *mõju*’l negatiivne tähendus, ent seda seoti vene ja saksa kultuuri ajaloolise survega. Kirjanduslike mõjude diskursus on olnud paradoksaalselt seotud Gustav Suitsu nimega. Kui legendaarne nooreestlane Suits kirjutas ajalukku 20. sajandi eesti kultuuri meemi „Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka euoplasteks!“ (Suits 1905, 17),³⁶ siis Tartu Ülikooli esimene kirjandusprofessor Gustav Suits andis seminaritöö teemaks võõraste mõjude otsimise tema oma kaasaegses eesti luules. Need seminaritööd ilmusid avalikult päevalehtedes, neist kasvasid välja poleemikad, mõne aastaga juba mõjukriitika žanr. Kirjanduslike korpuste otsingutulemuste analüüs päringusüsteemis KORP näitas, kuidas väiksemale keeleüksustel põhineva teemaotsingu kaudu on võimalik avada kuitahes avaraid kirjanduslikke küsimusi.

36 Vt „Noor-Eesti“ albumite digiraamatud: https://kreutzwald.kirmus.ee/et/noor/noor_eeesti?item_id=277&table=Books&book_id=277&action=booktext&html=1&hide_template=1.

Allikad

Aljas, Agnes ja Pille Pruulmann-Vengerfeldt. 2017. „Mäluasutuste töötajad digitaalse kultuuripärandi tarbijatena ja loojatena.“ – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat*, nr 52, 114–129.

Barbarus, Johannes. 1925. „Pilk prantsuse moderni lüürikasse.“ – *Looming* 8: 642–648; 9: 720–724; 10: 806–814.

— — —. 1929. „Märkmeid viimaste aastate prantsuse luulest.“ – *Looming* 3: 353–366; 4: 456–464.

Bolter, David Jay ja Richard Grusin. 1999. *Remediation: Understanding New Media*. London: MIT Press.

Borin, Lars, Markus Forsberg ja Johan Roxendal. 2012. „Korp – the corpus infrastructure of Sprakbanken“. – *Proceedings of the eight international conference on language resources and evaluation (LREC'12)*, 474–478. Istanbul: European Language Resources Association (ELRA). http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/248_Paper.pdf.

Eco, Umberto. 2003. „Vegetal and Mineral Memory: The Future of Books.“ – *Bibliotheca Alexandrina* (veebileht). Vaadatud: 11. oktoober 2020. https://www.bibalex.org/attachments/english/Vegetal_and_Mineral_Memory.pdf.

„Eesti kirjanduskriitika 1920. aastaist.“ – *Eesti Keeleressursside Keskuse päringusüsteem Korp*. Vaadatud: 4. detsember 2020. https://korp.keeleressurssid.ee/?mode=correspondence#?lang=et&stats_reduce=word&cqp=%5B%5D&corpus=kriitika_long.

ERNI. *Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–1925*. Interaktiivne veebikeskkond. Eesti Kirjandusmuuseum. Vaadatud: 4. detsember 2020. <http://www2.kirmus.ee/erni/>.

Euroopa 2020=Euroopa, esteetid ja elulähedus. Semperi ja Barbaruse kirjavahetus 1911–1940. 2020. Koostanud Paul Rummo, toimetanud Marin Laak ja Tiina Saluvere. 1.–2. köide. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Hanneschläger, Vanessa ja Peter Andorfer. 2019. „I Want it All, I Want it Now. Literature researcher meets programmer.“ – *Proceedings of the Twin Talks Workshop at DHN 2019, co-located with Digital Humanities in the Nordic Countries. Copenhagen, Denmark, March 5, 2019*. CEUR Workshop Proceedings 2365, koostanud Steven Krauwer ja Darja Fišer, 45–54. http://ceur-ws.org/Vol-2365/06-TwinTalks-DHN2019_paper_6.pdf.

Hubel, Eduard. 1927. „Kirjanduslikke ääremärkusi.“ – *Looming* 1: 39–43.

Kivikas, Albert. 1921. „Vene mõju Henrik Visnapuu loomingus.“ – *Kirjandus – Kunst – Teadus*. „Päevalehe“ erileht, 21. märts, 41–46; 30. märts, 49–52.

Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb. Eesti Kirjandusmuuseum. Vaadatud: 4. detsember 2020. <https://kreutzwald.kirmus.ee/>.

Krusten, Pedro. 1978. *Aiapidu lampioonidega. Väikeseid asju suurest ruumist*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

Kõuts, Ragne, Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Andra Siibak ja Marju Lauristin. 2017. „Internetikasutus ja sotsiaalmeedia kasutus.“ – *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: elaviku muutumine Eestis 2002–2014 Mina. Maailm. Meedia tulemuste põhjal*, toimetanud Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus ja Triin Vihalemm, 279–298. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laak, Marin. 1996. „Kultuurkapitali osast kirjanduskriitika mõistmisel 1925–28.“ – *Paar sammukest XIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*, 35–57. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

— — —. 2002. „Johannes Barbaruse aeg.“ – *Aeg ja kirjandus. Artikleid aja kategooria käsitlest, kasutamisest ja toimimisest tekstides*. *Studia litteraria Estonica* 4, koostanud Rein Veidemann, 97–116. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

———. 2004. „Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel.” – *Keel ja Kirjandus* 47 (10): 721–735.

———. 2006. *Kirjandusajaloo mittelineaarsed mudelid: teksti ja konteksti probleeme digitaalses keskkonnas*. Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae universitatis tartuensis 4. Doktoriväitekiri. Juhendanud Rein Veidemann. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

———. 2008. „Mõjukriitika kui Noor-Eesti kõverpeegel.” – *Keel ja Kirjandus* 51 (7): 497–514.

———. 2013. „Heritage, User and the Environment: Rewriting the Narrative of the Literary Past in the Digital Space.” – *The Digital Turn. User's Practices and Cultural Transformations*, koostanud Pille Pruulmann-Vengerfeldt, Pille Runnel, Piret Viires ja Marin Laak, 85–103. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

———. 2020. „Teekonnad enne ööd. Järelsõna J. Semperi ja J. Vares-Barbaruse kirjavahetusele.” – *Euroopa, esteetid ja elulähedus. Semperi ja Barbaruse kirjavahetus 1911–1940*. 2 köites, 1117–1144. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Laak, Marin ja Sirje Olesk. 2008. „Noor-Eesti rollist eesti kirjandus- ja kultuuriloos.” – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 1–2. *Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus*, koostanud Marin Laak ja Sirje Olesk, 7–20. <https://doi.org/10.7592/methis.v1i1-2>.

Laak, Marin, Kaarel Veski, Olga Gerassimenko, Neeme Kahusk, ja Kadri Vider. 2019. „Literary Studies Meet Corpus Linguistics: Estonian Pilot Project of Private Letters in KORP.” – *Proceedings of the Digital Humanities in the Nordic Countries 4th Conference Copenhagen, Denmark, March 5–8, 2019*, toimetanud Constanza Navarretta, Manex Agirrezabal ja Bente Maegaard, 283–294. Copenhagen, Denmark: University of Copenhagen, Faculty of Humanities. ceur-ws.org/Vol-2364/.

Laak, Marin, Kaarel Veski, Olga Gerassimenko, Neeme Kahusk, ja Kadri Vider. 2019. „Digidokumendist tekstikorpuseks: Semperi ja Barbaruse kirjavahetuse töötlemine masinanalüüsitavaks päringusüsteemis KORP.” – *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics (JEFUL)* 10 (2): 25–44. <https://doi.org/10.12697/jeful.2019.10.2.02>.

Laak, Marin ja Piret Viires. 2015. „Digitaalkultuur Eesti kultuuriruumi osana 2004–2014: hetkeseis ja tulevikuprognos.” – *Lõksudest välja. Eesti inimarengu aruanne 2014/2015*, koostanud Raivo Vetik, 226–236. Tallinn: Eesti Koostöö Koda. <https://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2015/06/EIA-2015.pdf>.

———. 2019. „Kirjandus ja digitaalne tehnoloogia.” – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 23. *Kirjanduse ja tehnika erinumber*, koostanud Jaak Tomberg ja Indrek Männiste, 129–147. <https://doi.org/10.7592/methis.v18i23>.

Landow, George P. 2006. *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Leerssen, Joep. 2016. „Behind Gutenberg's Back: World Literature beyond Print Culture.” – *21st World Congress of the International Comparative Literature Association, Vienna, July 21 – July 27, 2016*. <https://icla2016.univie.ac.at/impressions/22-july-2016>.

Linde, Bernhard. 1911. „Vene mõju Eesti kirjanduses.” – *Eesti Kirjandus* 6 (6): 177–182.

Meriste, Maarja Helena. 2020. „Eesti 1990.–2010. aastate kirjanduse kauglugemise katse avatud tsitaatide kasutusmustrite näitel.” Magistritöö. Juhendanud Piret Viires ja Oleg Sobchuk. Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut.

Mikkel, Marju. 2007. „Nooreestlased ja nende lugejad: ootushorisonidist 1905.–1915. aastate päevakriitika põhjal.” Magistritöö. Juhendanud Marin Laak. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, kultuuriteaduste ja kunstide instituut. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/33885>.

M A R I N L A A K

- Mikkel, Marju. 2008. „Vaikse teadmuse avaldumine kriitikakirjutuses Noor-Eesti näitel: hinnangud kaasaegsele eesti kirjandusele.” Lõputöö. Juhendanud Aivi Sepp. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, raamatukogunduse, infoteaduse ja dokumendihalduse osakond. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/6543/Mikkel-2008-VKA_Loputoo.pdf?sequence=1.
- Oks, Jaan. 1909. „Kriitilised tundmused. Eesti vanemat ja uuemat kirjandust lugedes.” – *Noor-Eesti*, nr 3, 268–293. Tartu: Noor-Eesti.
- Peep, Harald. 1991. „Gustav Suits *ex cathedra*.” – *Keel ja Kirjandus* 53 (3): 146–147.
- Pluum, Tiina. 2016. „Eesti kirjanduslugu tekstides. 48 tunnikonspekti.” – *E-koolikott. Digitaalsed õppematerjalid*. <https://e-koolikott.ee/oppematerjal/1763-Eesti-kirjanduslugu-tekstides-48-tunnikonspekti>.
- Raid, Katrin. 2002. *Loomise lugu. Eesti aeg. Eesti Kirjanikkude Liit 1922–1940*. Tallinn: Eesti Kirjanike Liit.
- Saariluoma, Liisa. (1989) 1997. „Kirjanduslugu eile ja täna.” – *Akadeemia* 9 (9): 1885–1915.
- Saemmer, Alexandra ja Bernadette Dufrière. 2014. „Introduction.” – *Hybrid. revue des arts et méditations humaines / Journal of Arts and Human Meditations*, nr 1. *Ephemeral Heritages*, 1–14. <https://hybrid.univ-paris8.fr/lodel/index.php?id=213>.
- Schreibman, Susanne, Roy Siemens ja John Unsworth, toim. 2016. *A New Companion to Digital Humanities*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Suits, Gustav. 1905. „Noorte püüded. Üksikud mõtted meie olewiku kohta.” – *Noor-Eesti*, nr 1, 3–17.
- Suits, Gustav. 1912–1940. „26 kirja Bernard Lindele, 21. detsember 1912 – 9. oktoober 1940.” Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 209, m 1: 6.
- Tinits, Peeter. 2019. „Estonian Language Community ca. 1900: Learning from Linked Metadata.” – *Use of Digital Cultural Heritage in Research and Education 4–6 December 2019, National Library of Estonia, Tallinn, Estonia. Book of Abstracts*, koostanud Mari Kannusaar, Marin Laak, Aija Sakova, Mari Sarv ja Piret Viires, 74–75. Tartu: EKM Teaduskirjastus. EKM Teaduskirjastus. [DH_book_of_abstracts_04_16.12.2019.pdf](https://doi.org/10.12.2019.pdf)
- Tuglas, Friedebert. 1910. „1909. a. ilmunud ilukirjanduslise proosa ülevaade.” – *Noor-Eesti*, nr 2, 181–190; nr 3, 279–287. <https://kreutzwald.kirmus.ee/et/noor/>.
- Viires, Piret. 2017. „Digitaalse kirjanduse defineerimisest ja periodiseerimisest.” – *Philologia Estonica Tallinnensis*, nr 2, 129–145. <https://doi.org/10.22601/PET.2017.02.08>.
- Viires, Piret ja Marin Laak. 2018. „Digital Humanities Meets Literary Studies: the Challenges for Estonian Scholarship.” – *Digital Humanities in the Nordic Countries. 3rd Conference. Helsinki 7–9 March 2018*. Helsinki: Helsinki University.
- Visnapuu, Henrik. 1921. „Henrik Visnapuu vaidluskiri.” – *Päevaleht*, 23. mai.
- Visnapuu, Henrik. 1923. „Minu vaidluskiri Johannes Aavikulle. Äsja ilmund raamatu „Puudused uuemas eest luules” puhul.” – *Agu*, nr 11, 340–345; nr 12, 367–373; nr 14, 422–424; nr 15, 472–479.

Marin Laak – PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur. Uurimisvaldkonnad: 20. sajandi eesti kirjandus, diasporaa, digihumanitaaria, kultuuripärand.

E-post: [marin.laak\[at\]kirmus.ee](mailto:marin.laak[at]kirmus.ee)

Digital literary heritage projects as a source of language resources: a case of Estonian criticism in KORP

Marin Laak

Keywords: digital cultural heritage, content-based databases, language resources, corpus query system KORP, literary criticism, Young Estonia, Gustav Suits

Estonia can soon expect an explosive growth in digital heritage and text resources due to the current project of mass digitisation of national cultural heritage (printed books, archival documents, photos, art, audiovisual, and ethnographic artifacts) (2019–2023). This will give new opportunities for different fields of digital humanities and make digitised heritage accessible to everyone in the form of open data. The project will focus on the usage of the heritage, on the needs of education, e-learning, and the creative industry, including digital creative arts.

The aim of this article is to examine some research possibilities that opened up for literary history due to the digitisation of literary works and archival sources and to put them in the general context of digital humanities.

Although the field of digital humanities is broad, the meaning of DH is often reduced to methods of computational language-centered analyses, mainly based on using different tools and software languages (R, Stylo, Python, Gephy, Top Modelling etc.). While the corpus-based research is already a professional standard in linguistics, literary scholars are still more used to working with traditional methods. This article introduces two digital literary history projects belonging to the field of digital humanities and analyses them as language resources for creating texts corpora, and introduces some results of the case study of Estonian criticism from the Young Estonia movement up to the 1920s, carried out using the literary texts corpora in the corpus query system KORP (<https://korp.keeleressursid.ee>) by the Centre of Estonian Language Resources.

During the past twenty years, I have mainly focussed on developing large-scale implementation projects for digital representation of Estonian literary history. The objective of these experimental projects has been to develop principally new non-linear models of Estonian literary history for the digital environment. These activities were based on my research in the intertextual relations between authors, literary works, and critical texts using traditional methods.

The first content-based literary history project “ERNI. Estonian Literary History in Texts 1924–1925” (www2.kirmus.ee/erni) was based on a hypertextual network of literary source texts and reviews. We reconceptualised literary history as a non-linear narrative and a gallery with many entrances. The task of the project was also to ensure its usability in education: a significant number of study materials has been added in cooperation with schoolteachers.

In 2004, we initiated our long-term and still running project “Kreutzwald’s Century: the Estonian Cultural History Web” (<http://kreutzwald.kirmus.ee>) at the Estonian Literary Museum. The objective of this project was to make literary sources of the period accessible as the dynamic, interactive information environment. This was a hybrid project which synthesised the classical study of Estonian literary history, the needs of the digital media user, and the expanding digital resources from different memory institutions; its underlying idea was to link together all the works of fiction of an author, as well as their biography, manu-

S U M M A R Y

scripts, and photos and to make them visible for the user on five interactive time axes. The project uses a specially created platform. Today, this platform is extensively used by schoolteachers: in 2020 (Jan.–Dec.) it had about 8, 986.555 clicks and during seven years (2013 Dec.–2020 Dec.) it has collected 64, 627.380 clicks.

To find out how we can fit such content-based models of literary heritage into the context of Digital Humanities we need to compare the previous modelling practices with our current experimental project in the corpus query system KORP. Our interdisciplinary project “Literary Studies Meet Corpus Linguistics” (2017–2020) concentrated on studying literary history sources with linguistic methods. As the result of the project two literary text corpora were created: “Epistolary text corpus of Estonian writers Johannes Semper and Johannes Vares-Barbarus” and “Corpus of the Estonian literary criticism, Noor-Eesti and the 1920s”. Both of them were pilot projects in the field, started with converting the digitalised archival and printed sources into machine-readable format before text and data mining for corpus creation.

Query system KORP allows us to organise the language data by all the categories used in the corpus, for example, to learn who and in what context mentioned the name of the French writer André Gide. The second currently running project is the morphologically annotated corpus of literary criticism. This corpus contains texts of literary reviews and criticism in different genres, drawn from the projects ERNI and “Kreutzwald’s Century”. The first results in studying the dynamics of literary values can already be seen.

A query in KORP about the word ‘*mõju*’ (‘influence’) revealed that the manifesto “More of European culture!” of the group Young Estonia, voiced in 1905, was during the independent Estonian Republic replaced by the valuing of a specific national character. Corpus query showed a change in the meaning of the word: in the criticism contemporary to Young Estonia, the word ‘*mõju*’ was only associated with the historical pressure from Russian and German cultures. The foundation for modern comparative linguistics at the University of Tartu was laid in the 1920s by the professorship in Estonian literature.

Marin Laak – PhD, Estonian Cultural History Archives at the Estonian Literary Museum, Senior Research Fellow. Research fields: 20th-century Estonian literature and diaspora, digital humanities, cultural heritage.

E-mail: marin.laak[at]kirmus.ee